

ISSN 1452-7367
Vol. 10, br. 2. 2011.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
IZDAVAČKI CENTAR - CIDD

**SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA**

**SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION**

2

Beograd, 2011.

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Visokog Stevana 2, Beograd
Izdavački centar - CIDD

Za izdavača
Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor

Prof. dr Milica Gligorović	Prof. dr Svetlana Slavnić
Prof. dr Nadica Jovanović-Simić	Prof. dr Danijela Ilić-Stošović
Prof. dr Vesna Žunić-Pavlović	Mr Slobodanka Antić

Međunarodni uređivački odbor

Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Univerzitet u Sofiji „St. Kliment Ohridsky”, Bugarska, Prof. dr Igor Leonidovič Trunov, Akademik Ruske akademije prirodnih nauka, Rusija, Prof. dr Zora Jačova, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodije” Skoplje, Makedonija, Prof. dr Viviana Langher, Univerzitet „La Sapienza”, Rim, Italija

Prof. dr Tina Runjić, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Dr Ingrid Žolgar Jerković, Univerzitet u Ljubljani, Slovenija
Prof. dr Vassilis Argyropoulos, Univerzitet u Tesaliji, Grčka

Jezička redakcija teksta
Mr Maja Ivanović

Prevodilac za engleski jezik
Maja Ivančević Otanjac

Sekretar redakcije
Sanja Ćirić

Tiraž
200

Štampa
„Planeta Print”, Beograd

ISSN 1452-7367

Časopis izlazi četiri puta godišnje. Od 2010. godine u finansiranju časopisa učestvuje Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

Beograd, Visokog Stevana 2, 2920 451
Email: pdnauka@fasper.bg.ac.rs

Publisher:
University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, Belgrade
Publishing Center - CIDD

For the Publisher
Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editor-in-Chief
Doc. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board
Prof. Milica Gligorović, PhD   Prof. Svetlana Slavnić, PhD
Prof. Nadica Jovanović-Simić, PhD   Prof. Danijela Ilić-Stošović, PhD
Prof. Vesna Žunić-Pavlović, PhD   Slobodanka Antić, MA

International Editorial Board
Doc. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University „St. Kliment Ohridsky”,
Bulgaria, Prof. Igor Leonidovič Trunov, PhD, Academician of the Russian Academy
of Natural Sciences, Russia, Prof. Zora Jačova, PhD, University „St. Cyril and
Methodius”, Macedonia, Prof. Viviana Langher, PhD, University „La Sapienza”,
Roma, Italy, Prof. Tina Runjić, PhD, University of Zagreb, Croatia, Ingrid Žolgar
Jerković, PhD, University of Ljubljana, Slovenia, Dr Vassilis Argyropoulos, PhD,
University of Thessaly, Department of Special Education, Greece

Serbian Proofreading
Maja Ivanović, MA

Translation into English
Maja Ivančević Otanjac

Secretary
Sanja Ćirić

Number of copies:
200

Printed by:
„Planeta Print”, Belgrade

ISSN 1452-7367

Published four times a year. Financial support since 2010:
Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

Belgrade, Visokog Stevana 2, +381 11 2920 451
Email: pdnauka@fasper.bg.ac.rs

Ivana TERZIĆ¹
Bojana DRLJAN
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

DEFICITI POJEDINIH ASPEKATA PRAGMATIKE OSOBA SA POREMEĆAJIMA AUTISTIČKOG SPEKTRA

Govorno-jezički deficiti su karakterističan simptom kod osoba sa poremećajima autističkog spektra, ali deficiti pragmatike predstavljaju jedini jezički aspekt koji je u ovoj populaciji univerzalno oštećen. Pragmatične greške mogu izazivati suptilne ali pervazivne poremećaje komunikacije gde osnovne jezičke sposobnosti ostaju očuvane, ali njihova primena na socijalno senzitivan i prikladan način biva oštećena.

Nepoznavanje pravila o tome koju ulogu imaju govornik i sagovornik u komunikaciji, neadekvatna razmena informacija tokom konverzacije, netipična upotreba prozodije, nesposobnost prilagođavanja komunikativnoj situaciji, kao i bukvalno tumačenje prenesenih značenja predstavljaju neke od deficita komunikacije koje srećemo kod osoba sa poremećajima autističkog spektra. Čak i kod osoba sa visokofunkcionalnim autizmom i Aspergerovim sindromom, kod kojih postoji bogat rečnik i naizgled neoštećene formalne jezičke sposobnosti, deficiti se javljaju u oblasti pragmatike.

U ovom radu su istaknuti neki pragmatski aspekti komunikativnih sposobnosti osoba sa poremećajima autističkog spektra koji su opisani u naučnoj literaturi. Akcenat je stavljen na prozodiju i diskurs, koji imaju izrazitu afektivnu i socijalnu komponentu. Primećeno je da su prozodijske poteškoće te koje predstavljaju osnovnu barijeru u socijalnoj adaptaciji ove populacije, iako se one često zanemaruju u rehabilitaciji. Takođe, istraživanja su pokazala da osobe sa autizmom mogu biti neuspešne u adaptaciji priče slušaocu. Stoga, ispitivanje narativnog diskursa, koji je takođe oštećen kod ovih osoba, od velikog je znača-

---

1 E-mail: ivanaterzic@yahoo.co.uk

ja za razumevanje načina na koji one ostvaruju socijalno rezonovanje i socijalnu komunikaciju.

Važno je istaći da su istraživanja komunikativnih sposobnosti kod osoba sa autizmom bacila novo svetlo i na proces funkcionisanja kognitivnih, posebno egzekutivnih sposobnosti, kao i na mehanizme koji se nalaze u osnovi ovih procesa.

Ključne reči: *osobe sa autizmom, pragmatika, prozodija, diskurs*

UVOD

Autizam je pervazivni razvojni poremećaj koga karakteriše specifična trijada deficita, a među njima značajno oštećenje socijalnih sposobnosti. Kvalitet komunikacije i jezički razvoj utiču na stepen uključenosti i način funkcionisanja u socijalnom okruženju.

Govorno-jezički deficiti su karakterističan simptom autizma (American Psychiatric Association 1994). Istovremeno, ovaj poremećaj je povezan sa vrlo heterogenim jezičkim fenotipom koji se kreće od mutizma i slabo funkcionalne komunikacije (25%-50% dijagnostikovanih osoba sa autizmom) (Klinger i sar., 2002) pa do skoro tipičnih jezičkih sposobnosti (Boucher, 2003).

Rapin i Dunn (2003) su utvrdili da su jezički deficiti kod dece sa autizmom slični onima kod dece sa specifičnim jezičkim oštećenjima iako se dugo verovalo da oni predstavljaju potpuno različite poremećaje. Takođe su Conti-Ramsden i sar. (2006) u svom radu istakli da se veza među ovim poremećajima ogleda u zajedničkom setu jezičkih problema, posebnim receptivnim jezičkim poteškoćama, kao i pragmatiskim poteškoćama. Pragmatika je u literaturi identifikovana kao jedini aspekt jezika koji je univerzalno oštećen kod osoba sa dijagnostikovanim autizmom (Lord and Paul, 1997).

Teorija pragmatike naglašava ulogu kontekstualnih faktora u ostvarivanju značenja svakog produkovanog iskaza. To je iskaz koji reprezentuje ponašanje tj. iskaz kao govorni čin motivisan željom da se utiče na slušaoca. Pragmatiski činoci utiču na naš izbor gramatičkih konstrukcija, leksema kao i suprasegmentnih sredstava (prozodija) iz jezičkog potencijala. Pragmatične greške ne krše fonološka, sintaksička i semantička pravila, ali mogu kršiti nepisana ali podrazumevana

pravila prikladnosti i učtivosti što može dovesti do neadekvatne socijalne interakcije u komunikaciji.

Prethodnih decenija, istraživanja o poremećajima autističkog spektra (ASP) su ukazala na rasprostranjenost pragmatiskih oštećenja kod ove populacije. Ova oštećenja su primećena kako kod dece, tako i kod odraslih osoba sa autističkim poremećajima i Aspergerovim sindromom, dok su formalni jezički deficiti (npr. deficiti sintakse, semantike i fonologije) u skladu sa opštim intelektualnim sposobnostima (DSM-IV, 1994).

U ovom radu su istaknuti neki pragmatiski aspekti komunikativnih sposobnosti osoba sa ASP opisani u naučnoj literaturi. Akcenat je stavljen na prozodiju i diskurs, koji su oštećeni kod osoba sa ASP, a pri tom imaju izrazitu afektivnu i socijalnu komponentu.

Prozodija

Osobe sa autizmom često ispoljavaju deficite prozodije (suprasegmentnih aspekata govorne produkcije), koja utiče na značenje celokupnog iskaza. Upravo, prozodijske poteškoće predstavljaju osnovnu barijeru u socijalnoj adaptaciji ove populacije, iako se one često zanemaruju u njihovoj terapiji (Shriberg et al. 2001). Wells and Peppé (2003) su utvrdili da su kod dece sa autizmom prozodijske sposobnosti tesno povezane sa razvojem jezika, više nego sa uzrastom deteta. Prozodija ima i lingvinstičku i paralingvističku funkciju i određuje afektivnu, gramatičku i pragmatiku komponentu u komunikaciji. Prozodijski elementi koji određuju ove komponente su promene u naglasku (akcentu), intonaciji, pauzama, trajanju, ritmu, glasnoći, brzini i visini govora (glasa). Afektivna prozodija ukazuje na opšte stanje i osećanja govornika (Hargrove, 1997). Gramatička prozodija uključuje suprasegmentne obrasce koji se koriste kako bi ukazali na sintaksičku informaciju unutar rečenice (Warren, 1996), a pragmatika prenosi govornikovu nameru, hijerarhiju informacija unutar iskaza, kao i promene u načinu izgovaranja iskaza (Winner, 1988). Prozodijski deficiti kod osoba sa autizmom javljaju se pre svega u pragmatiskim i afektivnim aspektima prozodije, dok je gramatička najčešće pošteđena.

Govor osoba sa autizmom se često opisuje kao monoton tj. bez promena u intonaciji ili sa prekomernom i neadekvatnom upotrebom

naglaska u odnosu na vršnjake. Ove osobe imaju poteškoće u kontroli visine i jačine glasa kao i deficite vokalnog kvaliteta. Takođe je ispitano razumevanje i ekspresija afektivne prozodije kod osoba sa autizmom. Neke psihološke studije su pokazale da osobe sa autizmom imaju poteškoće u interpretiranju emocija (Boucher et al., 1998) i imenovanju emocija samo na osnovu govorne ekspresije (Boucher et al., 2000). Deficiti u razumevanju i korišćenju afektivne prozodije objašnjavaju se poteškoćama u socijalnom i emocionalnom reciprocitetu, koje predstavljaju ključne simptome ASP-a. Često se navodi da je razumevanje prozodije kod dece sa autizmom povezano sa Teorijom uma (Baron-Cohen, 1995). Zbog deficita teorije uma ove osobe imaju poteškoća sa prozodijom jer nisu svesne da neka informacija može biti korisna i važna za sagovornika. Takođe, smatra se da osobe sa autizmom imaju veće poteškoće u razumevanju afektivne u odnosu na lingvističku prozodiju, jer je autizam povezan sa disfunkcijom desne hemisfere. Iako se uviđa značaj prozodijskih poremećaja kod osoba sa autizmom i poteškoća do kojih ovi poremećaji dovode u socijalizaciji ove populacije mali je broj istraživanja koja se bave ovom problematikom. Potrebno je istaći da istraživanja često obuhvataju mali uzorak, ne koriste standardizovane metode procene prozodije ili neadekvatno definišu „autizam”, „Aspergerov sindrom“ kao i druge termine što dovodi u pitanje pouzdanost rezultata. Kao posledica ovih činjenica, dešava se da su otkrića vezana za deficite prozodijskih funkcija kod osoba sa autizmom često kontradiktorna. Osim toga, ne ukazuju sve studije na obavezno i univerzalno prisustvo ovih deficita kod osoba sa autizmom, pa je tako utvrđeno da je netipična upotreba prozodije prisutna samo kod 47% od 30 osoba sa autističkim spektrom poremećaja (Paul et al., 2004), a Simmon i Baltaxe su otkrili da samo četiri od sedam adolescenata sa autizmom ima suprasegmentne razlike u govoru. Takođe, jedno od osnovnih pitanja kojima bi trebalo da se bave buduća istraživanja je to da li poremećaji prozodije kod dece sa autizmom nastaju kao direktna posledica jezičkih oštećenja ili specifičnosti vezane za deficite teorije uma.

Upotreba naglaska (akcenta) uvek ima pragmatiku funkciju i ukazuje na nameru govornika, zato je kod osoba sa autizmom teško utvrditi šta su prozodijski deficiti, jer ne možemo predvideti i proceniti komunikativne namere. Naglasak kod ovih osoba često nije na

pravom mestu u reči, preteran je (naglašava se reč koja nije važna ili se naglašava svaka ili skoro svaka reč), ili je naglasak minimalno upotrebljen. Upotrebu intonacije su ispitivali Fine i saradnici (Fine et al., 1991) i poredili je među osobama sa visokofunkcionalnim autizmom, Aspergerovim sindromom i psihijatrijskim bolesnicima. Utvrđeno je da su osobe sa visokofunkcionalnim autizmom bile znatno lošije u efikasnoj upotrebi intonacije u odnosu na druge dve grupe, dok su osobe sa Aspergerovim sindromom bile dobre koliko i psihijatrijski bolesnici. Ovo istraživanje ukazuje na to da su poteškoće u upotrebi intonacije vezane za jezičke poremećaje koji su karakteristika autizma, ali ne i Aspergerovog sindroma. Fosnot i Jun (1999) su pokazali da dečaci sa autizmom (7-14 godina) koriste izraženija naglašavanja, neadekvatno naglašavanje reči i rečenica u odnosu na vršnjake koji mučaju i one tipičnog razvoja.

U studiji koju su sprovedi Shriberg i saradnici (2001) proučavani su segmentni i suprasegmentni aspekti govora adolescenata i odraslih osoba sa visokofunkcionalnim autizmom (VFA) i Aspergerovim sindromom. Uzorak je činilo 15 muškaraca sa VFA i 15 muškaraca sa Aspergerovim sindromom, kao i kontrolna grupa od 53 muškarca tipičnog razvoja istog uzrasta (od 10 do 50 godina). Instrument koji je korišćen u ovom istraživanju za procenu prozodije i glasa bio je PVSP (The Prosody-Voice Screening Profile) (Shriberg, Kwiatkowski, & Rasmussen, 1990). Rezultati su pokazali da su govornici sa Aspergerovim sindromom bili znatno komunikativniji od onih sa visokofunkcionalnim autizmom, ali su postojale značajne razlike među ovim grupama, kao i razlike u prozodijskim karakteristikama kod ove dve grupe u odnosu na grupu tipičnih ispitanika koje su se najviše ispoljile u domenu govorne produkcije, naglaska i nazalne rezonance.

Mali broj studija je ispitivao kako osobe sa autizmom percipiraju (razumeju) prozodiju. Paul i sar. (2000) su poredili 18 muškaraca sa visokofunkcionalnim autizmom (VFA) i 10 osoba iz kontrolne grupe u razumevanju gramatičkih i pragmatskih aspekata prozodije. Rezultati su pokazali da su osobe sa VFA imale slabija postignuća u razumevanju upotrebe naglaska iako nije napravljena jasna razlika između razumevanja pragmatskog i gramatičkog naglaska. Takođe su proučavali razumevanje gramatičkih aspekata govorne produkcije i došli do rezultata da su osobe sa VFA bile manje uspešne na ovim zada-

cima u odnosu na kontrolnu grupu. Neka istraživanja ukazuju na to da odrasle osobe sa visokofunkcionalnim autizmom i Aspergerovim sindromom imaju lošija postignuća na zadacima prepoznavanja afektivnog značenja iskaza u odnosu na odrasle osobe tipičnog razvoja, a to nije u korelaciji sa njihovim verbalnim i neverbalnim IQ-om. Potpuno suprotno, Paul i sar. (2001) su ukazali da deca sa VFA nemaju problema u razumevanju afektivne prozodije. Ipak, često se ističe da deca sa autizmom imaju poteškoće ne samo u razumevanju, već i prilikom ispoljavanja emocija i uklapanja prozodijskih elemenata u govornu produkciju sa izrazom lica ili sa rečima koja predstavljaju osećanja (npr. tuga, sreća, i sl.).

Potrebno je istaći da je pravilna upotreba prozodijskih elemenata od velike važnosti za efektivnu komunikaciju. Oni prenose, kako lingvističke, tako i dodatne informacije koje se vezuju npr. za emocije govornika, a ne mogu se prepoznati u samoj poruci. Osobe sa autizmom ispoljavaju specifične deficite suprasegmentne strukture govora koje čine prozodiju. Takvi deficiti predstavljaju moguću prepreku uspešnoj socijalnoj interakciji, jer sagovornik stiče utisak da je njihov govor čudan. Karakteristično za poremećaje autističkog spektra upravo jesu teški deficiti pragmatike (Martin and McDonald, 2003), koji se ispoljavaju nepoznavanjem pravila o tome koju ulogu imaju govornik i sagovornik u komunikaciji, neadekvatnom razmenom informacija tokom konverzacije, netipičnom prozodijom, nesposobnošću prilagođavanja komunikativnoj situaciji (npr. neučtivnost, postavljanje neprijatnih pitanja i sl.). Osobe sa autizmom bukvalno tumače ironiju i metaforu, teško razumeju humor (Emerich et al., 2003) tačnije, poteškoće se javljaju u razumevanju prenesenih značenja. Čak i kod osoba sa visokofunkcionalnim autizmom i Aspergerovim sindromom kod kojih postoji bogat rečnik i naizgled neoštećene formalne jezičke sposobnosti, deficiti se javljaju u oblasti pragmatskih aspekata jezika, među njima i prozodije. Posledica toga je da, iako postoje veće mogućnosti za razmenu informacija u odnosu na druge osobe sa poremećajima autističkog spektra, socijalna komunikacija ovih osoba je neretko otežana.

Narativni diskurs

Pragmatska upotreba jezika podrazumeva i pravila diskursa, uključujući sposobnost korišćenja lingvističkih i nelingvističkih umeća da se započne i održi tema, da se slušaocu prilagodi značenje i forma, kao i da se aдекватno koriste neverbalni znaci (odgovarajući pogled, facijalna ekspresija, pokreti delova tela) (Vuković, 2008).

Sofisticirani lingvistički teorijski okviri primenjeni su u oblasti analize diskursa kako bi se otkrile zakonitosti pomoću pažljive analize teksta (napisanih od strane ispitanika ili transkribovanih iz uzorka usmenog govora) produkovanog na specifičnim komunikacionim zadacima. Uglavnom se analize diskursa bave diskursom u celini, njegovim kontinuitetom, organizacijom i relacijom između strukture i funkcije. Prema tome, metode analize diskursa su korisno sredstvo analize bitnih značenja u tekstu preko konvencionalnih granica rečenica i klauza. Takođe, analiza diskursa je bitna tehnika u proceni socijalne kognicije. Monolozi kao što su pričanje priče ili izlaganje na zadatu temu su korisni instrumenti u analizi diskursa.

Narativni diskurs proučavan je u raznim kulturama (Slobin & Berman, 1994), i kod različitih razvojnih poremećaja kao što su specifični jezički deficiti (Van der Lely, 1997) i autizam (Tager-Flusberg & Sullivan, 1995). Istraživanja ovog tipa od velikog su značaja za ispitivanje socijalnog rezonovanja i socijalne komunikacije kod osoba sa autizmom. Istraživanja narativnog diskursa kod dece sa autizmom fokusirana su na ulogu Teorije uma. Veliki broj istraživanja ukazao je na deficite Teorije uma kod osoba sa autizmom (Baron-Cohen, 1995; Frith, 2003). „teorija uma“ se odnosi na specifične kognitivne sposobnosti, sposobnost da se shvati da drugi imaju uverenja, želje i namere koje se razlikuju od vlastitih. Ova sposobnost je potrebna kako bi se osmislile akcije karaktera u priči. Kako bi bio uspešan u narativnom diskursu, govornik mora da organizuje informacije u odnosu na slušaoca selektujući relevantne, uzimajući u obzir slušaovo znanje i perspektivu. Narator treba da ima na umu informacije koje slušalac već poseduje, koje su informacije za njega nove i koje informacije slušalac treba da zna. Neuspeh u navedenim stavkama može zbuniti slušaoca ili mu mogu dosaditi nepotrebni detalji. Zadatak pričanja priče daje širok uvid u to kako govornik pruža informacije i kako ih prilagođava slušaocu tj. kako koristi sposobnosti teorije uma.

Studije narativnog diskursa kod dece sa autizmom ukazuju na teškoće u korišćenju pragmatičnih markera vremena i prostora (Bruner & Feldman, 1993), redukovanu ekspresiju mentalnih stanja (Baron-Cohen, 1988), upotrebu neadekvatnih iskaza i idiosinkratičnih gestova tokom pričanja priče (Loveland et al., 1990) i redukovanu kompleksnost i broj uzročnih (kauzalnih) iskaza (Tager-Flusberg & Sullivan, 1995). Uopšteno govoreći, osobe sa poremećajima autističkog spektra mogu biti neuspešne u adaptaciji priče slušaocu. Na primer, mogu govoriti u istom maniru i sa prijateljem i sa strancem, mogu davati irelevantne komentare i mogu imati teškoća u interpretaciji indirektnih ekspresija.

Loveland i sar. (1990) poredili su sposobnost pričanja priče (naracije) u dve grupe ispitanika, dece i odraslih osoba sa visokofunkcionalnim autizmom i osoba sa Daunovim sindromom, ujednačenih u odnosu na godine i jezički razvoj. Rezultati su ukazali da osobe sa autizmom mogu da navode značajne događaje u priči i da se ove dve grupe nisu razlikovale u dužini narativnog diskursa. Međutim, deca sa autizmom produkovala su „bizarnije“ iskaze i vrlo malo komunikativnih gestova. Analiza neadekvatnih iskaza ukazala je na kršenje pragmatičkih maksima (npr. govornik prebacuje fokus sa priče na sebe neprikladnim komentarima). Ovi podaci o deficitima narativnog diskursa kod dece sa autizmom mogu se interpretirati kao posledica deficita Teorije uma (Bruner & Feldman, 1993). Jedna studija je istraživala direktnu vezu između sposobnosti naracije i Teorije uma (Tager-Flusberg & Sullivan, 1995). U ovoj studiji, kod osoba sa autizmom, postignuća Teorije uma značajno su korelirala sa merilima narativnog diskursa kao što su broj veza, emocija i kognitivnih termina kao i sa dužinom priče. Ovi problemi direktno su povezani sa kapacitetom razumevanja tuđih misli (i slušaočevih i aktera u priči). Ovakva komunikacija se karakteriše kao jednostrana; osoba sa Aspergerovim sindromom nastavlja sa monologom, često sa neprikladnim intezitetom kao da hoće da ubedi slušaoca da razmišlja na isti način, a sve vreme ispoljavajući relativnu nesenzitivnost za tuđe mišljenje (Attwood, 1997). Kompulzivno se fokusiraju na sitne detalje koje uporno slede i nisu sposobni da sude o neprikladnosti predugog zadržavanja na jednoj temi ili prevelikog zadiranja u sitnice što otkriva njihove teškoće sa teorijom uma. Postoji i suprotan problem, uočen kod osoba sa Aspergerovim sindromom

koje su ispoljavale teškoće u održavanju tekuće konverzacione teme (Tager-Flusberg & Anderson, 1991). I ovaj problem može ukazivati na deficit Teorije uma jer nisu u stanju da prosude kad slušalac želi da se zadrži na tekućoj temi ili kad nagoveštava da želi da se prebaci na drugu temu. Takođe, ne razumeju kako se iskazi mogu koristiti za prenošenje informacija na socijalno prikladan način (Surian, Baron-Cohen, & Van der Lely, 1996) i pogrešno interpretiraju ironiju i metaforu (Happé, 1993).

Deiksa

Deiksa je jezička pojava direktnog upućivanja na učesnike, mesto i vreme govorne situacije. Predstavlja karakterističnu funkciju zamenica mada ulogu deikse mogu imati i glagoli pa čak i fraze. Danas se pod širim značenjem deikse podrazumevaju razni načini pokazivanja koji se vrše jezičkim konstrukcijama. Upućivačku funkciju obavljaju jezički konstrukti koji donekle nemaju vanjezički sadržaj i zavisno od situacije taj se sadržaj konkretizuje u specifično lice, mesto i vreme. Uobičajena je podela na ličnu, prostornu, vremensku deiksu.

Istraživanja dečjih narativnih sposobnosti pokazuju da se upotreba upućivačkih ekspresija pojavljuje u relativno kasnijem stadijumu jezičkog razvoja. Kvalitativne promene su viđene u periodu između 3 i 10 godina, dosta posle razvoja osnovne sintakse. Karmiloff-Smith (1985) tvrdi da su deca tek na uzrastu od 10 godina u mogućnosti da produkuju kohezivni narativni diskurs koristeći adekvatne upućivačke ekspresije.

Lična deiksa se označava najčešće zamenicama. Konkretnost svake nove situacije pridodaje zamenici različit vanjezički sadržaj. Rezultati istraživanja Colle i sar. (2008) ukazuju na to da osobe sa Aspergerovim sindromom produkuju sličan broj zamenica u diskursu kao i kontrolna grupa, ali da vrlo često na protagonistu ukazuju imenicom kako bi ostvarili funkciju upućivanja što diskurs čini manje fluentnim i, u nekim slučajevima, preterano pedantnim. S druge strane, mnogo više upotrebljavaju nejasne zamenice tj. često upućuju na lik u priči koji nije dugo pomenut upotrebom zamenica umesto imeničkih fraza.

Vremenska deiksa ima funkciju upućivanja na vreme u odnosu na govornika (aktera u priči) i njegovu konkretnu komunikativnu situaciju. Glagoska vremena imaju direktna deiktička svojstva. To je

vrsta lingvističke forme koja značajno doprinosi koheziji diskursa jer pruža uvid u perspektivu organizacije narativnih događaja. Prostorna deiksa upućuje na mesto događaja, i ona zavisi od konkretnog položaja govornika (naratora) u opisivanoj komunikativnoj situaciji. Narator bi trebalo da odredi vreme, mesto i aktere događaja o kom priča, takođe je u obavezi da, u zavisnosti od organizacije priče, kontinuirano ukazuje na referentne pragmatske markere. Kako bi ispunio uslove koherentnosti, narator mora organizovano iznositi informacije koje su bitne i kontekstualno relevantne.

Teškoće koje su uočene u narativnim sposobnostima dece sa autizmom uključuju nesposobnost da uključe pragmatske markere vremena i prostora u narativne događaje (Bruner & Feldman, 1993). Osobe sa Aspergerovim sindromom češće koriste jednostavne, rastavljene rečenice, ne uzimajući u obzir odnos između određenog događaja i onog što se desilo pre. Takođe, one koriste ograničen opseg lingvističkih formi sa funkcijom vremenske deikse. To ukazuje na nesposobnost da se ostvare veze između pojedinačnih epizoda i opšte tematike diskursa, ukazujući na teškoće u sposobnosti upućivanja (Colle i sar., 2008).

Potrebno je još istraživanja kako bi se proučili ovi suptilni lingvistički deficiti kod osoba sa poremećajima autističkog spektra. Još takvih kliničkih studija potrebno je i da bi se potvrdila novija teorijska pretpostavka o nezavisnosti Teorije uma od nekih aspekata lingvističkog funkcionisanja.

ZAKLJUČAK

Osobe sa poremećajima autističkog spektra ispoljavaju prilično šaroliku kliničku sliku jezičkih i komunikacionih deficita. Iako su jezički i pragmatski deficiti suptilni i teško merljivi, kao neodvojiv deo komunikativnih sposobnosti, značajno utiču na socijalni nastup. Neke uočene zakonitosti još uvek se karakterišu kao moguće, jer nema dovoljno empirijskih podataka koji bi ih utvrdili kao obrazac. Pokazalo se da istraživanja komunikativnih sposobnosti kod osoba sa ASP bacaju novo svetlo i na proces funkcionisanja kognitivnih, posebno egzekutivnih sposobnosti, kao i na mehanizme koji su u osnovi ovih procesa. Ovo je tek početak jednog teškog, ali, u naučnom pogledu vrlo

izazovnog puta otkrivanja mogućnosti i teškoća koje ove osobe imaju, kao i načina na koji im se može pomoći da ostvare puno pravo na kvalitetan život.

LITERATURA

1. Attwood, T. (1997). *Asperger syndrome: a guide for parents and professionals*. Jessica Kingsley Pub.
2. APA. (1994). *DSM-IV diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 4th ed. Washington DC: American Psychiatric Association.
3. Baron-Cohen, S. (1995). *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind*. MIT Press, Cambridge, MA.
4. Baron-Cohen, S. (1988a). Social and pragmatic deficits in autism: Cognitive or affective? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 18, 379–402.
5. Boucher, J. (2003). Language development in autism. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 67S1, 159–163.
6. Boucher, J., Lewis, V. and Collins, G. M., (2000). Voice processing abilities in children with autism, children with specific language impairments, and young typically developing children. *Journal of Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41, 847–857.
7. Boucher, J., Lewis, V. and Collins, G. M., (1998). Familiar face and voice matching and recognition in children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 171–181.
8. Bruner, J., & Feldman, C. (1993). Theory of mind and the problem of autism. In S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg & D. Cohen (Eds.), *Understanding other minds*. Oxford: Oxford University Press.
9. Colle, L., Baron-Cohen, S., Wheelwright, S. & Van der Lely, H. K. J. (2008). Narrative Discourse in Adults with High-Functioning Autism or Asperger Syndrome. *J Autism Dev Disord* 38, 28–40.

10. Conti-Ramsden, G., Simkin, Z., & Botting N. (2006). The prevalence of autistic spectrum disorders in adolescents with a history of specific language impairment (SLI). *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47:6 (2006), pp 621–628.
11. Emerich, D. M., Creaghead, N. A., Grether, S. M., Murray, D., & Grasha, C. (2003). The comprehension of humorous materials by adolescents with high-functioning autism and Asperger's syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(3), 253–257.
12. Fine, J., Bartolucci, G., Ginsberg, G. and Szatmari, P., 1991, The use of intonation to communicate in pervasive developmental disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 32, 771–782.
13. Fosnot, S. M. and Jun, S. (1999). Prosodic characteristics in children with stuttering or autism during reading and imitation. *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences*, pp. 1925–1928.
14. Frith, U. (2003). *Autism: Explaining the enigma*. Oxford: Blackwell.
15. Happé, F. G. E. (1993). Communicative competence and theory of mind in autism: A test of relevance theory. *Cognition*, 48, 101–119.
16. Hargrove, P.M. (1997). Prosodic aspects of language impairment in children. *Topics in Language Disorders*, 17, 76–85.
17. Karmiloff-Smith, A. (1985). Language and cognitive processes from a developmental perspective. *Language and Cognitive Processes*, 1, 61–85.
18. Kašić, Z. i Beatović, S. (2000). Deiksa i problem upotrebe deiktičkih leksema kod gluve i nagluve dece. *Beogradska defektološka škola*, br.1 ,str. 3-15.
19. Klinger, L., Dawson, G., & Renner, P. (2002). Autistic disorder. In E. Mash & R. Barkley (Eds.), *Child psychopathology* (2nd Ed., pp.409–454). New York: Guilford Press.

20. Lord, C., & Paul, R. (1997). Language and communication in autism. In D. J. Cohen & F. R. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (2nd Ed., pp. 195–225). New York: John Wiley & Sons.
21. Loveland, K. A., McEvoy, R. E., Tunali, B., & Kelley, M. L. (1990). Narrative story telling in autism and Down's syndrome. *British Journal of Developmental Psychology*, 8, 9–23.
22. Martin, I., & McDonald, S. (2003). Weak coherence, no theory of mind, or executive dysfunction? Solving the puzzle of pragmatic language disorders. *Brain and Language*, 85(3), 451–466.
23. Paul, R., Augustyn, A., Klin, A., Volkmar, F. and Cohen, D. (2000). Grammatical and pragmatic prosody perception in high-functioning autism. *Paper presented at the Symposium for Research in Child Language Disorders*, Madison, WI, USA.
24. Rapin, I. & Dunn, M. (2003). Update on the language disorders of individuals on the autistic spectrum. *Brain and Development*, 25, 166-172.
25. Simmons, J., & Baltaxe, C. (1975). Language patterns in adolescent autistics. *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia* 5, 333–351.
26. Shriberg, L.D., Kwiatkowski, J., & Rasmussen, C. (1990). *Prosody-Voice Screening Profile (PVSP)*. Tuscon, AZ: Communication Skill Builders.
27. Shriberg L., Paul R., McSweeney J., Klin A., Cohen D., Volkmar F. (2001): Speech and prosody characteristics of adolescents and adults with high-functioning autism and asperger syndrom, *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2001, Vol. 44, pp 1097–1115.
28. Slobin, D., & Berman, R. (1994). *Relating events in narrative: A cross linguistic developmental study*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
29. Surian, L., Baron-Cohen, S., & Van der Lely, H. (1996). Are children with autism deaf to Gricean maxims? *Cognitive Neuropsychiatry*, 1 (1), 55–71.

30. Tager-Flusberg, H., & Sullivan, K. (1995). Attributing mentalstates to story characters: A comparison of narrativesproduced by autistic and mentally retarded individuals. *Applied Psycholinguistics*, 16, 241–256.
31. Tager-Flusberg, H., & Anderson, M. (1991). The development of contingent discourse ability in autistic children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 32, 1123–1134.
32. Van der Lely, H. (1997). Narrative discourse in grammatical specific language impaired children: a modular language deficit? *Journal of Child Language*, 24, 221–256.
33. Vuković, M. (2008). *Tretman afazija*. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (CIDD), Beograd.
34. Warren, P. (1996). Parsing and prosody: An introduction. In P. Warren (Ed.): *Prosody and parsing* (pp. 1–16). East Sussex, UK: Psychology Press.
35. Wells, B. & Peppé, S. (2003). Intonation abilities of children with speech and language impairments. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 46, 5-20.
36. Winner, E. (1988). *The point of words: Children's understanding of metaphor and irony*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

CERTAIN ASPECTS OF PRAGMATIC DEFICITS IN PERSONS WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

Ivana Terzić, Bojana Drljan
University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Language deficits are characteristic symptoms in people with autistic spectrum disorders. However, pragmatic deficits are the only common aspect of language deficits in this population. Such errors can cause subtle but pervasive communication disorders wherein basic language abilities remain intact but the ability to sensitively and appropriately apply them is impaired.

Ignorance of the rules on what role the speaker and the participant have in communication, inadequate exchange of information during conversation, abnormal prosody, inability to adapt to communicative situation as well as literal interpretation of allegorical meaning represent some of the communication deficits that we see in people with autistic spectrum disorders. Even in people with high functional autism and Asperger's syndrome, who have a rich vocabulary and apparently undamaged formal language skills, deficits occur in the field of pragmatics.

The paper highlighted some pragmatic aspects of communicative abilities of people with autistic spectrum disorders that are described in scientific literature. Emphasis is placed on prosody and discourse, which have high affective and social components. It is noted that prosodic difficulties represent the primary barrier to social adaptation of this population, although they are often ignored in rehabilitation. Also, studies have shown that people with autistic spectrum disorders may be unsuccessful in adapting a story to the listener. Therefore, narrative discourse analyses are of great importance for understanding how they actualize social reasoning and social communication.

It is important to emphasize that studies of communicative abilities in people with autism have cast a new light on the process

of cognitive functioning, especially executive abilities, as well as on mechanisms that underlie these processes.

Key words: people with autism, pragmatics, prosody, discourse.

Primljeno, 6. 5. 2011.

Prihvaćeno, 3. 6. 2011.